

Josef ‘Angelo’ Neumann bracht de Ring onder de mensen

door Minze bij de Weg

Het moet voor de tijdgenoten een indrukwekkend gezicht zijn geweest, het rondreizend Wagnertheater dat per spoor in Midden- en West-Europa rondtrok. Waar een gemiddeld treinstel in die tijd uit zes wagons bestond telde de Wagnerkaravaan er liefst twaalf. Vijf wagons waren bestemd voor materiaal, decor, rookmachine, kostuums, instrumenten. In de andere zeven werden de mensen vervoerd. Zangers in dubbele bezetting, orkest, theatertechnici en ook een mannenkoor. Doel van dat alles was het werk van Richard Wagner, in het bijzonder de Ring, meer bekendheid te geven door niet alleen in de grote theaters, maar ook in de haarvaten van de Europese cultuur door te dringen.

We schrijven de jaren 1882 en 1883, 1 september 1882 tot 5 juni 1883 om precies te zijn. *Der Ring des Nibelungen* was zes jaar eerder in Bayreuth in première gegaan. Artistiek was het een succes geweest maar bij de encenering werden af en toe vraagtekens gezet en het financieel was het een ramp. Geen wonder dus dat veel theaterdirecteuren een opvoering van het grootste theaterwerk van dat moment als een onmogelijkheid beschouwden, al was het maar om financiële redenen.

Daar was niet iedereen het mee eens. Josef ‘Angelo’ Neumann, tot half 1882 operadirecteur in Leipzig, dacht er heel anders over. Niet alleen vond hij dat een Ring prima te organiseren was, ook was hij van mening dat zoiets financieel heel goed uit kon. En gelijk had hij. Toen achteraf de balans werd opgemaakt van het rondreizende theater had hij naar schatting 200.000 mark verdiend; tegenwoordig zou dat twee miljoen euro zijn geweest.

Van Breslau naar Graz

De rondreis was begonnen in Breslau, nu heet die stad Wrocław. Van daar ging het via Poznań, Königsberg en Danzig naar allerlei Noord-, Midden- en West-Duitse steden. Vervolgens naar Amsterdam, waar de karavaan van 1 tot 24 januari 1883 verbleef. Daar werd in het Paleis voor Volksvlijt de eerste Ring in de Nederlandse geschiedenis opgevoerd. Dat men zo lang in Amsterdam bleef had een logistieke reden. De overige Nederlandse theaters waren te klein voor een Ring en Amsterdam functioneerde als een bruggenhoofd van waaruit voor de Wagnerconcerten naar andere Nederlandse plaatsen werd gereisd: Arnhem, Zwolle, Utrecht, Den Haag, Rotterdam en Leiden.

Archief Deutsche Bahn 1835-1918

Na Nederland te hebben aangedaan ging de tocht verder naar België, om vervolgens via wederom Duitsland, door te reizen naar Zwitserland om uiteindelijk de doorsteek naar Italië te maken. In Venetië vond op 19 april 1883 misschien wel het meest bijzondere concert plaats. Bij het Palazzo Vendramin-Calergi, waar Wagner op 13 februari 1883 was overleden, werd een herdenkingsconcert gespeeld. De zangers stonden op het balkon, het orkest zat beneden in gondels.

Via andere Italiaanse steden en Boedapest kwam het gezelschap uiteindelijk in Graz aan waar op 5 juni 1883 de laatste uitvoering werd gegeven.

Indrukwekkende serie

Hoe vaak is de Ring tijdens de tournee uitgevoerd? Daar zijn de cijfers niet duidelijk over. In het vorig jaar verschenen *Josef "Angelo" Neumann, Wagners vergessener Prophet*, waarop dit artikel is gebaseerd, schrijft auteur Heinz Irrgeher dat Neumann het beoogde aantal van 35 Ringen maar net gehaald zou hebben. Als ik echter het overzicht dat hij geeft natel kom ik maar tot 24 Ringen. Daarnaast vermeldt Irrgeher zes extra *Walküres* en 42 Wagnerconcerten. Blijkbaar is niet alles goed geboekstaafd want Irrgeher noemt wel een aantal van 'ten minste' 190 avonden. De Duitse Wikipedia-pagina die aan Neumann is gewijd heeft iets andere cijfers: 135 Ring-voorstellingen en meer dan 50 concerten. Als we er vanuit gaan dat met 'Ringvorstellungen' de uitvoering van een van de Ringdelen wordt bedoeld, dan kom je rekening houdend met de door Irrgeher aangetoonde losse *Walküres* tot 32 Ringen en zeven *Walküres*. Hoe dan ook, het zijn indrukwekkende cijfers. Iedereen zal na afloop uitgeput zijn geweest. Zo werd in Düsseldorf, we zitten dan in februari 1883, geklaagd dat de stemmen versleten klonken. Daar werd trouwens ook opgemerkt dat de decors er verschoten uitzagen. Het moet organisatorisch een geweldige klus zijn geweest, zeker als je rekening houdt met de toenmalige communicatiemiddelen. Telefoon was er amper, telegrafie wel en voor een brief heen en terug moest je op een paar dagen rekenen. Soms moesten er zaken ter plaatse worden geregeld. Als je daar rekening mee houdt is het verbazingwekkend hoe soepel alles verliep.

Problemen in Italië

De grootste problemen deden zich in Italië voor. Toen Neumann in Venetië aankwam werd hij begroet door Giovannina Lucca, de eigenares van een uitgeverij in Milaan. Wagner had haar de opvoeringsrechten voor Italië verkocht, maar was dat vermoedelijk al lang vergeten. Neumann kocht het probleem af door voor iedere Italiaanse stad waar gespeeld werd een bedrag aan Lucca te betalen. Lucca had een opvoering in Milaan helemaal verboden, want daar wilde ze een eigen Ring uitbrengen. Eerder echter, nog onwetend van wat er ging komen, had Neumann al aan graaf Dal Verme toegezegd in Milaan langs te zullen komen. Probleem!

Toen de trein van Turijn onderweg naar Triest Milaan passeerde liet Dal Verme de vijf wagons met bagage afkoppelen en ook drukte hij Neumann de overeengekomen betaling voor een optreden in Milaan in de hand. Er moest een voorstelling komen, zoals afgesproken. Uiteindelijk kwam men tot een compromis. Lucca bleek de oudste rechten te hebben en Dal Verme kon niet anders dan toegeven. Als compensatie werd *Fidelio* opgevoerd en werd er (toch nog!) een Wagnerconcert gegeven. Die eigen Ring in Milaan kwam er trouwens niet.

Vergeleken hiermee was het 'incident' in Rome van een heel andere orde. Neumann probeerde altijd vooraanstaande kringen, bij voorkeur vorsten en andere adel, naar zijn voorstellingen te krijgen. Dat was goed voor de publiciteit en dus voor de inkomsten. In Rome was hij erin geslaagd het koningspaar binnen te halen. Blijkbaar zat de Wagnerliefde van de koninklijke hoogheden toch niet zo diep, want bij de voorstelling van *Siegfried* betraden ze hun loge pas tijdens het gevecht tussen Siegfried en de draak. Volgens het protocol werd hun entree begeleid door een fanfare en werd de voorstelling onderbroken. Pas daarna kon Siegfried de draak alsnog doden.

De tournee kende een tragisch slot. De fameuze sopraan Hedwig Reicher-Kindermann, de grote ster van het rondreizende theater, had een zwakke gezondheid en werd na *Das Rheingold* in Triest ernstig ziek. Ze stond er echter op ook nog in *Götterdämmerung* te zingen. Het werd op 21 mei 1883 haar laatste optreden. Tien dagen later, op 2 juni, overleed ze. Drie dagen daarna vond in Graz de laatste voorstelling van de tournee plaats.

Operadirecteur in Leipzig

Wie was Josef 'Angelo' Neumann (1838-1910), de man die dit alles voor elkaar kreeg? Hij werd in de buurt van Bratislava geboren en volgde een opleiding tot operazanger. Na optredens in plaatsen als Keulen, Berlijn, Krakau en Danzig werd hij in 1862 vast verbonden aan de hofopera van Wenen. Daar zou hij tot 1876 actief blijven als bariton voor de wat kleinere rollen. Of hij zijn tweede voornaam, Angelo, toen al had aangenomen is niet duidelijk. Die had hij in ieder geval niet bij zijn geboorte meegekregen.

Neumann was aanvankelijk niet zo van Wagner gecharmeerd, zijn eerste *Holländer* verliet hij tijdens de tweede pauze. Al in zijn eerste jaar in Wenen ontmoette hij Wagner een keer persoonlijk toen deze na afloop van een *Lohengrin* even bij de zangers langskwam. Neumann was waarschijnlijk een van de Brabantse edellieden geweest.

In Wenen leerde Neumann August Förster kennen, die toneelregisseur aan het Hofburgtheater was. Hoe die kennismaking verliep is niet bekend, wel dat deze grote gevolgen had. In 1876 kreeg Förster de kans directeur van het Stadttheater in Leipzig te worden. Dat theater programmeerde zowel toneel als opera. Van toneel had Förster als regisseur en acteur veel verstand, van opera niet. Dus had hij een tweede man nodig voor het muziektheater. Neumann bleek de ideale partner want hij had naast het zingen ook belangstelling getoond voor regie en organisatie. Op 1 juli 1876 traden Förster en Neumann in dienst van het Stadttheater Leipzig. Neumann kreeg van zijn partner de vrije hand in het invullen van het operaprogramma.

Weerstand tegen Wagner

Neumann had zich intussen tot een Wagnerliefhebber ontpopt en je zou misschien verwachten dat hij in diens geboortestad in een gespreid bed stapte. Dat was echter niet het geval. Irrgeher beschrijft de situatie als volgt: het Leipziger publiek houdt graag vast aan een vast repertoire en heeft weerstand tegen nieuwe muziek. De muziek van Wagner lijkt in het Gewandhaus, de plaatselijke concertzaal, en de opera vooral gespeeld te worden als alibi. Sterker nog, er was een duidelijke weerstand tegen Wagner.

Toch was er in 1834 al even sprake van geweest dat Wagners jeugdwerk *Die Feen* in Leipzig zou worden opgevoerd. Dat ging niet door en de plaatselijke première zou uiteindelijk pas 104 jaar later plaatsvinden. Wagners debuut in Leipzig was *Tannhäuser* op 31 januari 1853. Een jaar later volgde een niet zo geslaagde *Lohengrin*. Wagner bleef daarna mondjesmaat op het repertoire staan en in de jaren 1864-1867 werd hij zelfs helemaal niet opgevoerd.

Verandering kwam er pas toen in 1868 een nieuw theater werd geopend. Het toneel bleef in het oude theater waardoor de opera meer armslag kreeg. Toen bleek het toch wel mee te vallen met de weerstand tegen Wagner, die Irrgeher eerder schetste. Sterker nog: er was opeens een korte Wagnerhousse. Waren er in 1868 vier Wagneravonden, in 1869 waren dat er 19 en in 1870 zelfs 26. Daarna was er een terugval tot 14 voorstellingen in 1875.

Met de komst van Neumann op 1 juli 1876 veranderde er veel. Al in zijn eerste halfjaar zette hij Wagner 16 keer op het programma. Het zal wel toeval zijn, maar in hetzelfde jaar werd in Leipzig een Wagnervereniging opgericht.

Hedwig Reicher-Kindermann (1853-1883)

Wereldpremière in Bayreuth bijna gemist

Het jaar 1876 was niet alleen voor Leipzig en Neumann belangrijk, het was ook het jaar waarin *Der Ring des Nibelungen* zijn wereldpremière beleefde. Het lag voor de hand dat Neumann als Wagnerliefhebber, en als operadirecteur, daarbij aanwezig zou zijn. Toch was het er bijna niet van gekomen. Neumann had met zijn 'baas' Förster afgesproken dat deze de eerste cyclus in Bayreuth zou bijwonen en hijzelf de tweede. Terug in Leipzig liet Förster weten dat Neumann er niet naartoe hoefde te gaan. Het "ding" was, misschien met uitzondering van *Die Walküre*, niet uit te voeren. Neumann besloot die raad op te volgen. Een vriend overtuigde hem er op de vooravond van de tweede cyclus echter van, dat hij als directeur van een vooraanstaand theater niet kon ontbreken. Nog dezelfde nacht reisde Neumann met de kaarten van die vriend naar Bayreuth.

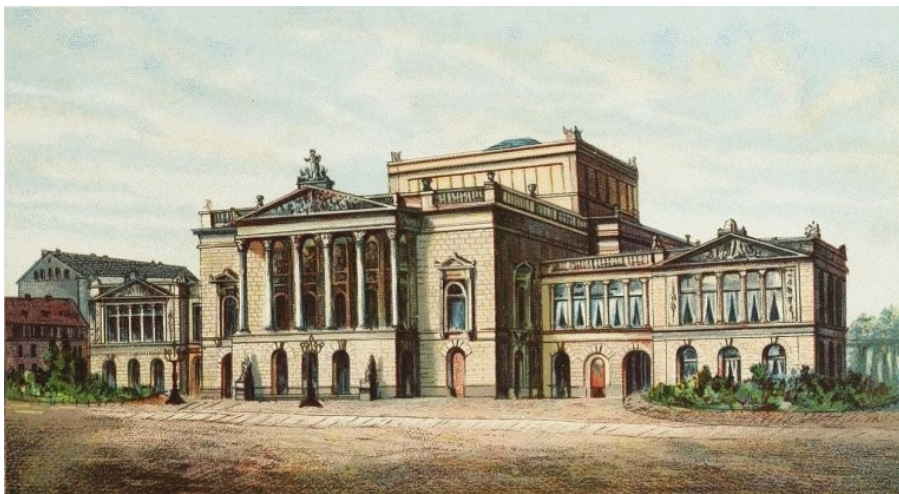
De Ring kwam hard aan. Neumann was zo onder de indruk dat hij zich onmiddellijk via Franz Liszt bij Wagner liet uitnodigen. De Ring moest naar Leipzig komen, het liefst meteen al in 1877.

Aanvankelijk hield Wagner de boot af. Hij wilde het werk verbeteren en in 1877 nog een keer in Bayreuth opvoeren. In januari van dat jaar zag hij echter in dat een heropvoering in Bayreuth voorlopig onmogelijk was en nam hij alsnog contact op. Leipzig kreeg voor een aantal jaren het alleenrecht op opvoeringen van de Ring, met uitzondering van München en Wenen.

De stad raakte snel in de juiste stemming, want in de Carnavalsoptocht van 1877 reden al drie wagens mee waarop scènes uit de Ring ironisch en karikaturaal werden weergegeven.

Het contract, dat ten slotte in januari 1878 werd getekend, gaf Förster en Neumann het recht om gedurende hun directeurschap in Leipzig de Ring op te voeren. Wagner ontving tien procent van de losse kaartverkoop en vijf procent van de abonnementskaarten.

Positief ontvangen

Leipzig is een 'Messestadt', al sinds de twaalfde eeuw. In de negentiende eeuw vonden twee grote 'Messen' per jaar plaats. In april en september zat de stad vol met binnen- en buitenlandse bezoekers. Theater en opera profiteerden daarvan en konden juist in die periode hun inkomsten opvijzelen.

Neumann besloot daar gebruik van maken en programmeerde de Ringpremière in Leipzig in twee periodes. *Das Rheingold* en *Die Walküre* beleefden hun eerste opvoering op 28 en 29 april 1878 tijdens de 'Ostermesse', *Siegfried* en *Götterdämmerung* volgden op 21 en 22 september tijdens de 'Michaëlsmesse'. Ongedeelde Ringen volgden in latere jaren. In totaal waren in 1878 in Leipzig 64 voorstellingen van Wagner te zien.

Globaal genomen waren de reacties heel positief. Beter dan Bayreuth twee jaar eerder werd er nogal eens gezegd. Zelfs de tegenstanders van Wagner moesten toegeven dat het publiek enthousiast was geweest. De grootste opponent was misschien wel de *Allgemeine musikalische Zeitung*. Dat blad werd de woordvoerder van orkestleden die ontevreden zouden zijn geweest. De kwaliteit van het Gewandhausorkest zou eronder lijden als er zoveel Wagner werd gespeeld schreef het blad. Op nieuwsjaardag 1879 werd dat echter uit betrouwbare bron weersproken. Een delegatie uit het orkest liet Neumann weten dat ze er door de Ring artistiek en technisch op vooruit waren gegaan.

Commerciële kwaliteiten

Met het succes in Leipzig kwamen ook Neumanns commerciële kwaliteiten weer boven. Hij zag mogelijkheden de Leipziger productie te exporteren en wat lag meer voor de hand dan ermee naar Berlijn te gaan, de jonge hoofdstad van het jonge keizerrijk. Wagner was niet enthousiast, vooral niet omdat er in Berlijn met een onervaren orkest moest worden gewerkt. Dat had Neumann voorzien en hij had vast zelf een orkest samengesteld met musici uit Leipzig en Meiningen. Uiteindelijk werd het toch een Berlijns orkest, de 'Berliner Symphonie-Capelle' dat aangevuld werd met ervaren krachten uit Leipzig en onder leiding van de jonge, door Wagner aanbevolen, dirigent Anton Seidl een prima prestatie leverde.

De Berlijnse première op 5 mei 1881 werd een publieke gebeurtenis van de eerste rang. De kroonprins was aanwezig, evenals diens zoon, de latere Wilhelm II. Iedereen die ertoe deed in de muziek journalistiek gaf acte de présence. Al na de jubelend ontvangen *Rheingold* was duidelijk dat de hele Ring een succes zou worden. Er werden vier cycli gespeeld.

Een jaar later volgde een uitstapje naar Londen. Hoewel Neumann ook hier de koninklijke familie had weten te interesseren, wat ook daar goed was voor de toestroom van publiek, werd het werk toch minder ontvangen. In Duitsland was het verhaal van de Ring een thuiswedstrijd, in Engeland was het dat niet. Toen Neumann ruim een maand voor de beoogde première in Londen aankwam bleek er nauwelijks iets geregeld. Ook ontbrak een orkest. In allerijl haalde Neumann een orkest uit Hamburg en een koor uit Keulen. Het was juist dat orkest dat de meeste kritiek kreeg: te klein voor het nogal grote theater en kwalitatief onder de maat. Een vooraanstaand criticus begreep het onbegrip van het publiek wel en noemde de muziek van Wagner 'a latter day phenomenon'.

De huidige mens was er nog niet rijp voor.

Exclusieve rechten

Op het moment dat Neumann in Londen was wist hij al dat zijn contract in Leipzig niet verlengd zou worden. De raad van Leipzig had in het najaar van 1881 met één stem meerderheid Max Staegemann tot nieuwe theaterdirecteur benoemd. Op 1 juli 1882 leidde Neumann niet langer de opera in Leipzig. Wat bleef was zijn goede relatie met Wagner. Met een vooruitziende blik had Neumann al op 1 september 1881 met Wagner een contract gesloten dat hem de exclusieve rechten op het opvoeren van de Ring gaf in Berlijn, Leipzig, Dresden, Breslau, Praag, België, Nederland, Zweden, Noorwegen en Denemarken. Eerder had hij al voor de periode tot 31 december 1883 de rechten voor Parijs, Londen, Sint Petersburg en alle Amerikaanse staten gekregen. In augustus 1882 werden die rechten verlengd tot 31 december 1889 en werd *Tristan* aan het contract toegevoegd. Daar stond voor Wagner natuurlijk wel iets tegenover. Neumann rekende hem voor dat een tournee met de Ring en ander werk zeker een tantième van 150.000 mark zou opleveren, 1.470.000 euro in hedendaagse munt. Dat kon Wagner wel gebruiken na het financiële debacle van de Ring in Bayreuth.

Daarmee zijn we terug bij het begin van dit verhaal. Het rondreizende Wagnercircus werd een doorslaand succes, al werd er wel eens gemopperd over het niveau van de voorstellingen. *Der Ring des Nibelungen*, volgens velen onmogelijk op te voeren, behoorde in één klap tot het standaardrepertoire. Nooit eerder werd zo'n groot werk zo snel op zoveel plaatsen uitgevoerd. En Neumann zelf? Hij vertrok na de rondreis voor twee jaar naar Bremen voor hij in 1885 in Praag werd benoemd tot directeur van het Ständetheater, dat enkele jaren later werd omgebouwd tot het Neues Deutsches Theater. Hij bleef daar tot zijn dood in 1910 en slaagde erin de Duitse cultuur in Praag een volwaardige plaats te geven in een tijd van opkomend Tsjechisch nationalisme. Maar dat is een heel ander verhaal.

Heinz Irrgeher: Josef "Angelo" Neumann – Wagners vergessener Prophet. Leipziger Universitätsverlag, 271 blz. ISBN 978-3-96023-334-3. Prijs € 22.00.